

Andrzej Diniejko

Mędzy literaturą i polityką
Benjamin Disraeli na tle swoich czasów

Między literaturą i polityką

Andrzej Diniejko

Między literaturą i polityką
Benjamin Disraeli na tle swoich czasów

Recenzenci

Dr hab. Ilona Dobosiewicz, prof. UO

Prof. dr hab. Wojciech Lipoński

Redaktor prowadzący

Szymon Morawski

Redakcja

Monika Grucza-Nápoles

Korekta

Ruta Matuszak

Indeks

Andrzej Diniejko

Projekt okładki i stron tytułowych

Magdalena Jędraszko

Ilustracja na okładce

Benjamin Disraeli jako młody mężczyzna w stroju z lat dwudziestych XIX wieku, mal. Francis Grant, 1852. Hughenden Manor, © National Trust. Źródło: Wikimedia Commons

Skład i łamanie

Akces, Warszawa

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Warszawski

Publikacja dofinansowana przez Centrum Kształcenia Nauczycieli Języków Obcych i Edukacji Europejskiej Uniwersytetu Warszawskiego

© Copyright by Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2019

Andrzej Diniejko ORCID 0000-0001-9182-8740

ISBN 978-83-235-3991-9 (druk)

ISBN 978-83-235-4000-7 (e-pub)

ISBN 978-83-235-3999-5 (pdf online)

ISBN 978-83-235-4008-3 (mobi)

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

00-497 Warszawa, ul. Nowy Świat 4

e-mail: wuw@uw.edu.pl

księgarnia internetowa: www.wuw.pl

Wydanie 1, Warszawa 2019

Druk i oprawa

Spis treści

Przedmowa	7
1. Dzieciństwo i wczesna młodość w przedwiktoriańskiej Anglii, 1804–1830	9
2. Grand Tour, 1830–1831	28
3. Wczesne powieści, 1826–1837	39
4. Mężczyźni i kobiety w życiu Disraeliego	64
5. Kształtowanie się poglądów politycznych młodego Disraeliego	90
6. Próby wejścia na salony i do Parlamentu, 1832–1837	99
7. Początki kariery politycznej, 1837–1850	111
8. Trylogia polityczna, 1844–1847	121
9. Trudna droga na szczyt władzy, 1850–1874	145
10. Disraeli premierem większościowego rządu, 1874–1880	157
11. Powrót do literatury, 1870–1880	171
12. Ostatnie lata życia i śmierć, 1879–1881	190
13. Disraeli a kwestia żydowska w Anglii	197
14. Disraeli a idea imperialna	207
15. Dziedzictwo Disraeliego: konserwatyzm „jednego narodu”	216
Zakończenie	226
Aneksy	233
Aneks 1. Kalendarium	235
Aneks 2. Listy Disraeliego	245
Aneks 3. Biografie Disraeliego	251

Aneks 4. Lista premierów brytyjskich w czasach Disraeliego, 1804–1885 . . .	260
Aneks 5. Dzieła Isaaka D’Israelego (ojca)	262
Aneks 6. Dzieła i pisma Benjamina Disraeliego	263
Aneks 7. Polskie przekłady dzieł Disraeliego	266
 Bibliografia	 267
Indeks osób	275
Ilustracje	283

Przedmowa

*Nie czytajcie książek historycznych, a tylko biografie,
bo tam jest życie bez teorii¹.*

– Benjamin Disraeli

Książka ta opowiada o życiu, twórczości literackiej i działalności politycznej Benjamina Disraeliego, twórcy nowego konserwatyzmu i czołowego architekta brytyjskiej ekspansji imperialnej w epoce wiktoriańskiej. Disraeli był także jednym z najbardziej popularnych autorów swoich czasów. Kariera polityczna Disraeliego, która trwała w latach 1837–1880, nadal wywołuje wiele kontrowersji i prowokuje debaty wśród historyków oraz zainteresowanych czytelników, zaś jego twórczość literacka uległa niemal całkowitemu zapomnieniu.

Opisując życiową drogę Disraeliego na tle wydarzeń politycznych i społecznych epoki, szczególną uwagę skierowałem na związki między literaturą i polityką w jego biografii. W młodości był barwną postacią w londyńskich salonach, a w podeszłym wieku stał się jednym z najwybitniejszych polityków wiktoriańskiej Anglii. Chociaż wywodził się z rodziny żydowskich imigrantów, zyskał rozgłos jako ekscentryczny dandys i autor romansów. Później poświęcił się karierze politycznej, ale nadal pisał powieści i traktaty polityczne. Dokonał znaczących zmian w Partii Konserwatywnej. Jest pierwszym i, jak dotąd, jedynym premierem Wielkiej Brytanii żydowskiego pochodzenia.

Przeciwnicy Disraeliego nazywali go cynicznym awanturnikiem i politycznym szarlatanem, motywowanym pragnieniem spełnienia osobistych ambicji. Analiza jego dokonań sugeruje bardziej ostrożne wnioski. Disraeli, który głęboko wierzył w potrzebę zachowania tradycji i monarchii, posiadał czytelny zespół poglądów i zamierzeń. Wywodził je z własnej interpretacji historii oraz obserwacji życia politycznego i społecznego Anglii. Inspirował nie tylko

¹ „Read no history: nothing but biography, for that is life without theory”. Cyt. wg Benjamin Disraeli, *Contarini Fleming. A Psychological Romance*, [w:] *Contarini Fleming and The Rise of Iskander*, George Routledge and Sons, New York 1870, s. 113.

wyobrażnię polityczną przyszłych pokoleń konserwatystów, ale przyczynił się znacząco do wprowadzenia reform społecznych w Wielkiej Brytanii i do rozkwitu Imperium Brytyjskiego.

Niewielu pisarzy zostaje politykami, a jeszcze mniej polityków zajmuje się literaturą piękną. Disraeli, który stworzył powieść polityczną w Anglii, wykorzystał literaturę do wyrażania swoich poglądów i marzeń, ale jako polityk nigdy nie uległ romantyzmowi politycznemu i zawsze kierował się zasadami „Realpolitik”. Książka skupia się na ukazaniu związków między autobiograficznymi motywami w powieściach Disraeliego a kształtowaniem się jego osobowości jako celebryty, faworyta zamożnych i wpływowych kobiet, oportunistycznego polityka, kontrowersyjnego męża stanu, wytrawnego polemisty, angielskiego patrioty oraz ikony dwudziestowiecznych konserwatystów.

Publikacja nie jest adresowana w szczególny sposób do specjalistów, historyków idei i literaturoznawców. Może zainteresować każdego, kto pragnie pogłębić swoją wiedzę o Disraelim, epoce wiktoriańskiej, dziejach Imperium Brytyjskiego oraz ideach politycznych.

Wszystkie cytaty z książek Disraeliego oraz z jego publicznych wypowiedzi i korespondencji podaję we własnym przekładzie, a w przypisach zamieszczam ich oryginalne brzmienie. Podobnie postępuję z cytatami postaci historycznych. Notki biograficzne i terminologiczne w przypisach opracowałem na podstawie polsko- i anglojęzycznej edycji Wikipedii oraz *Encyclopaedia Britannica* (*Britannica Online*).

Podziękowania

Napisanie książki o Disraelim było dla mnie wielkim wyzwaniem i wspaniałą przygodą intelektualną. Nie zdołałbym jej ukończyć bez wsparcia i zachęty wielu życzliwych mi osób. Szczególnie serdeczne podziękowania kieruję przede wszystkim do Recenzentów – profesora zw. dr hab. Wojciecha Lipońskiego z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu i dr hab. Ilony Dobosiewicz, profesor Uniwersytetu Opolskiego. Ich wnikliwa lektura manuskryptu, cenne uwagi krytyczne oraz inspirujące uwagi merytoryczne i edytorskie pomogły mi usunąć szereg uchybień zarówno merytorycznych, jak i formalnych, i przygotować bardziej udoskonaloną wersję publikacji.

Specjalne podziękowania składam pani Redaktor Monice Gruczy-Nápoles, której poprawki, uwagi i sugestie znacznie przysłużyły się tekstowi.

Osobne podziękowania kieruję do dr Danuty Romaniuk, Dyrektora Centrum Kształcenia Nauczycieli Języków Obcych i Edukacji Europejskiej Uniwersytetu Warszawskiego, która okazała mi życzliwość i pomoc w uzyskaniu grantu na publikację książki.

Dziękuję także moim studentom ze studiów podyplomowych z historii i kultury Anglii w Centrum Kształcenia Nauczycieli Języków Obcych i Edukacji Europejskiej Uniwersytetu Warszawskiego za zainteresowanie moimi wykładami, na których – być może nadmiernie – opowiadałem o Disraelim i jego epoce.

Oczywiście nie muszę szczególnie zaznaczać, że wszelkie błędy, nieścisłości i przeoczenia, które pozostały w książce, obciążają tylko mnie.

I

Dzieciństwo i wczesna młodość w przedwiktoriańskiej Anglii, 1804–1830

*Człowiek nie jest tworem okoliczności,
to okoliczności są tworem człowieka².*

– Benjamin Disraeli

Disraeli zapytany przez lorda Barringtona, który piastował urząd wiceszambelana dworu królewskiego w latach 1874–1880, gdzie się urodził, odpowiedział: „Nie jest to powszechnie znane – urodziłem się w bibliotece. Mój ojciec nie był bogaty, kiedy ożenił się wynajął apartament w Adelphi w Londynie, a ponieważ posiadał dużą kolekcję książek, wszystkie pokoje były nimi wypełnione, łącznie z tym, w którym się urodziłem”³. Nie mówił jednak prawdy, co często mu się zdarzało zarówno w młodości, jak i w późniejszych latach. W rzeczywistości urodził się 21 grudnia 1804 roku o godzinie 5:30 nad ranem w Londynie w budynku pod numerem 6 przy King’s Road, obecnie 22 Theobald’s Road, w dzielnicy Holborn, jako drugie dziecko i najstarszy syn Isaaka D’Israeli i jego żony Marii Basevi. Ósmego dnia po urodzeniu chłopiec został poddany tradycyjnemu obrzędowi obrzezania (*brit mila*), którego dokonał krewny matki David Abarbanel Lindo.

Ojciec Benjamin, przyszłego pisarza i męża stanu, Isaac D’Israeli (1766–1848), był jedynym dzieckiem niejakiego Benjamin D’Israeli (1730–1816), żydowskiego kupca, który wyemigrował do Anglii z północnych Włoch w 1748

² „Man is not the creature of circumstances, circumstances are the creatures of men”. Benjamin Disraeli, *Vivian Grey*, Project Gutenberg, vol. II, ks. VI, rozdz. 7.

³ Wilfrid Meynell, *Benjamin Disraeli. An Unconventional Biography*, D. Appleton and Company, New York 1903, s. 3. Kompleks neoklasycznych budynków zwanych Adelphi Buildings wybudowano na terenach dawnych slumsów, między ulicą Strand i Tamizą, w parafii St Martin in the Fields, w latach 1768–1872. Stare budynki rozebrano w latach trzydziestych XX wieku i zastąpiono monumentalnym gmachem w stylu Art Deco, nazwanym Adelphi Building.

roku, oraz jego drugiej żony Sarah Syprut de Gabay Villareal (1742/3–1825), pochodzącej ze starej rodziny Żydów hiszpańskich⁴.

Dziadek Benjamin handlował modnymi damskimi kapeluszami i był jednym z założycieli londyńskiej giełdy w 1801 roku. Dorobił się dość znacznego majątku. Do końca życia pozostał członkiem zgromadzenia Żydów sefardyjskich i choć nie był zbyt gorliwym wyznawcą religii mojżeszowej, to jednak w miarę możliwości wspierał miejscową synagogę. Syn Isaac otrzymał od niego dość znaczny spadek w wysokości 35 000 funtów, co pozwoliło mu nie tylko na wygodne życie, ale także zajmowanie się literaturą i bibliofilstwem.

Istnieją trzy wersje drzewa genealogicznego Benjamin Disraeliego. Pierwsza ma walor naukowy i została potwierdzona przez historyków oraz genealogów, drugą i trzecią stworzył sam Disraeli na potrzeby autopromocji. Dwie ostatnie są niewiarygodne, ponieważ odzwierciedlają bardziej ambicje i marzenia Disraeliego niż stan rzeczywisty. Protoplasta rodu – dziadek Benjamin – urodził się w Cento, w pobliżu Ferrary. Jego ojcem był prawdopodobnie niejaki Yitzhak D'Israeli, miejscowy rzemieślnik. Pochodzenie nazwiska Israeli lub Israel można prześledzić aż do X wieku. Było ono bardzo popularne wśród tzw. „nowych chrześcijan” w Hiszpanii (hiszp. *cristianos nuevos*). Termin ten pojawił się w XV wieku i odnosił się, w Hiszpanii, Portugalii oraz w ich koloniach w Nowym Świecie, do Żydów sefardyjskich, którzy z własnej woli albo pod przymusem przeszli na katolicyzm. Z czasem wielu potomków „nowych chrześcijan” powracało do wiary mojżeszowej. W przypadkach, kiedy nie znali swojego oryginalnego nazwiska żydowskiego, a z tradycji rodzinnej wiedzieli, że nie należą do biblijnych rodów Cohenów lub Levi, przyjmowali często nazwisko „Israel”. Rodziny o takim nazwisku zarejestrowano w XVI wieku między innymi w Salonikach, Wenecji, Jerozolimie, Livorno, Anconie i Aleksandrii⁵. Można zatem przypuszczać, że rodzina Disraeliego miała hiszpańsko-portugalskie korzenie. Prawdopodobnie jej członkowie przenieśli się na Półwysep Apeniński w okolice Cento, skąd dziadek Benjamin wyemigrował do Londynu. Matka dziadka Disraeliego, Henrietta, pochodziła ze starożytnej rodziny Rossi, którą, według opowieści rodzinnej, przyszedł cesarz Tytus

⁴ W średniowieczu żydowska diaspora dzieliła się na dwie grupy. Do pierwszej należeli Żydzi sefardyjscy (zwani także Spaniolami). Zamieszkiwali niegdyś obszar Półwyspu Iberyjskiego i posługiwali się dialektami judeo-romańskimi. Po wygnaniu z Hiszpanii w roku 1492 po ogłoszeniu edyktu z Alhambry przez Izabelę I Kastylijską i Ferdynanda II Aragońskiego Żydzi zostali zmuszeni do opuszczenia Hiszpanii, a w roku 1497 również z Portugalii. Osiedlili się głównie w Maghrebie, we Włoszech i na Bliskim Wschodzie. Niewielka grupa Żydów sefardyjskich w latach osiemdziesiątych XVI wieku dotarła do terytorium Polski i osiedliła się w Zamościu. Drugą grupę tworzyli Żydzi aszkenazyjscy, których przodkowie osiedlili się na terenach Europy Środkowej i Wschodniej. Posługiwali się językiem jidysz.

⁵ Minna Rozen, *Pedigree Remembered, Reconstructed, Invented: Benjamin Disraeli between East and West*, [w:] *The Jewish Discovery of Islam. Studies in Honor of Bernard Lewis*, ed. by Martin Kramer, The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, Tel Aviv 1999, s. 51.

Flawiusz (39–81 r. n.e.) sprowadził z Jerozolimy po zburzeniu Świątyni. Żona dziadka Disraelego wywodziła się z zamożnej portugalskiej rodziny kupieckiej zamieszkałej w Livorno. Niestety, Disraeli nie znał tej historii i nigdy jej nie wykorzystał w napisanych przez siebie mocno fikcyjnych rodowodach.

W roku 1849 Disraeli przedstawił korzenie swego rodu we wstępie do zbioru pism ojca. Według tej wersji jego przodkowie opuścili Hiszpanię i po ogłoszeniu edyktu z Alhambry przenieśli się do Wenecji. Tam właśnie rodzina porzuciła swoje chrześcijańskie nazwisko i przybrała nazwisko Israeli lub D'Israeli. Z tego, co mu było wiadome, protoplasta Yitzhak pochodził z prostej rodziny kupieckiej zamieszkałej w miejscowości Cento w pobliżu Ferrary, a jego syn Benjamin D'Israeli w wieku 18 lat wyemigrował do Anglii i zamieszkał tam jako kupiec, latami zabiegając o denizację, którą nadano mu dopiero w 1801 roku. Praktyka denizacji, stosowana w Anglii od średniowiecza, polegała na przyznaniu cudzoziemcowi pewnych praw cywilnych i politycznych, które dzisiaj można by porównać do prawa stałego pobytu. Dzięki nim stawał się poddanym brytyjskim bez nabycia pełnych praw obywatelskich, takich jak prawo do głosowania i kandydowania w wyborach. Jednak miał prawo do zakupu gruntów i nieruchomości oraz do ich dziedziczenia.

Dziadek Benjamina był dwukrotnie żonaty. Pierwszy raz, w 1756 roku, poślubił Rebeccę Mendez Furtado, z którą miał córkę o imieniu Rachel. Kilka miesięcy po śmierci Rebeki ożenił się powtórnie z już wcześniej wspomnianą Sarah Syprut de Gabay Villareal. Mieli jedno dziecko, Isaaka, który urodził się 11 maja 1766 roku w Enfield w hrabstwie Middlesex, dzisiaj jednej z północnych dzielnic Wielkiego Londynu.

Disraeli nie przywiązywał szczególnej wagi do rodowodu matki, ponieważ nie łączyła go z nią tak mocna więź jak z ojcem, i dlatego wywyższał w swoich wspomnieniach przodków z linii ojca, którzy w rzeczywistości nie mieli tak interesującego rodowodu jak przodkowie matki. Maria Basevi, matka Disraelego, pochodziła z zasłużonej rodziny żydowskiej zamieszkałej w Weronie od XVI wieku. Ojciec Marii, Naphtali, należał do grona kupców londyńskich drugiej połowy XVIII wieku. W roku 1801 został wybrany na przewodniczącego Rady Żydów Brytyjskich. Jego brat, Solomon, był twórcą słynnego ogrodu publicznego Ranelagh Gardens nad Tamizą, w którym odbywały się popularne imprezy rozrywkowe. Babka Disraelego ze strony matki, Rebecca Rieti, wywodziła się ze starożytnej rodziny żydowskiej Aboab Cardoso, która osiedliła się w Anglii pod koniec XVII wieku. Rodzina ta była spokrewniona z mędrcelem żydowskim Yithzakiem (Isaakiem) Aboab (1433–1493) z Kastylii, który zarządzał kongregacją podczas wygnania Żydów na mocy edyktu Izabelli Kastylijskiej i Ferdynanda II Aragońskiego⁶. W roku 1492 przeprowadził on dwudziestotysięczną gromadę wygnańców z Kastylii do Portugalii⁷.

⁶ Lucien Wolf, *The Disraeli Family*, „Transactions” (Jewish Historical Society of England), vol. 5 (1902–1905), s. 202–218.

⁷ Robert Blake, *Disraeli*, Eyre & Spottiswoode Publishers, London 1967, s. 7.

Isaac D'Israeli był człowiekiem wykształconym, spinozystą i wolterianinem, który nie chciał wyrzec się wiary przodków, ale nigdy nie wykazywał gorliwości religijnej⁸. W sprawach politycznych uważał się za konserwatystę. W wieku 16 lat rozpoczął karierę literacką, pisząc wiersz skierowany do Samuela Johnsona⁹. Był częstym gościem wydawcy Johna Murraya i wkrótce zyskał uznanie jako jeden z ważniejszych bibliofilów swych czasów. Stał się znaną postacią w kręgach literackich Londynu. Kiedy zamieszkał z rodziną w domu przy James Street w pobliżu Covent Garden, do jego ulubionych zajęć należały wizyty w słynnej Czytelni Muzeum Brytyjskiego, gdzie spotykał wielu literatów i wydawców. Do grona jego znajomych zaliczali się między innymi poeci George Gordon Byron¹⁰ i Robert Southey¹¹, prozaik Walter Scott¹², filozof

⁸ *Spinozysta* – zwolennik filozofii Barucha Spinozy (1632–1677), przyjmującej, że wszystko, co istnieje, jest emanacją jedynej niestworzonej substancji, czyli Boga albo natury. Spinoza głosił, że światem kieruje determinizm, negował istnienie przypadku i wolnej woli, a wolności jednostki upatrywał w możliwości dążenia do prawdy. *Wolterianin* (dawn. wolnomyśliciel) – zwolennik wolterianizmu, czyli doktryny Woltera, właśc. François-Marie Arouet (1694–1778), francuskiego pisarza epoki Oświecenia, filozofa, dramaturga i historyka, który, przepojony ideałami Oświecenia, głosił sceptyczną, lecz deistyczną postawę religijną, nienawiść do nietolerancji, obskurantyzmu oraz tyranii feudalnej, wiarę w rozum i postęp. Zarówno określenie „spinozysta”, jak i „wolterianin” oznaczało w XIX wieku dla wielu człowieka nowoczesnego, jasno myślącego, wyzbytego przesądów.

⁹ Samuel Johnson (1709–1784) – pisarz i leksykograf, autor *A Dictionary of the English Language* (Słownik języka angielskiego), esejów *Rambler* (Wędrowiec) i *Idler* (Próżniak) oraz satyry *Rasselas, Prince of Abyssinia* (*Rasselas, książę Abisynii*).

¹⁰ George Gordon Noel Byron, 6. baron Byron (1788–1824) – jeden z największych i najbardziej wpływowych angielskich poetów epoki romantyzmu. Za jego najważniejsze dzieło uznaje się obszerny, ale nieukończony poemat dygresyjno-heroikomiczny, *Don Juan* (1819–1824). Stworzył niezwykle popularnego bohatera romantycznego (bohatera bajronicznego), dla którego wydawał się być wzorem – wyzywającego, melancholijnego, dręczonego poczuciem winy i wyrzutami sumienia. Spośród innych ważnych dzieł Byrona należy wymienić *Childe Harold's Pilgrimage* (Wędrowki Childe Harolda, 1812–1818), *The Giaour* (*Giaur*, 1813), *The Bride of Abydos* (*Naręczona z Abydos*, 1813), *The Corsair* (*Korsarz*, 1814), *Lara* (1814) i *Manfred* (1817).

¹¹ Robert Southey (1774–1843) – zaliczany obok Williama Wordswortha i Samuela Taylora Coleridge'a do grupy tzw. „Poetów Jezior”, pierwszego pokolenia romantyków w literaturze angielskiej, związanych z położoną na północy Anglii malowniczą Krajiną Jezior (Lake District). Swoim początkowo radykalnym poglądom społecznym dał wyraz w dramacie poetyckim z czasów powstania chłopskiego z 1381 roku pt. *Wat Tyler* (powstał 1794, wyd. 1817) i poemacie *Joan of Arc* (1796). Byron, który zarzucał mu brak talentu oraz koniunkturalny zwrot ku konserwatyzmowi, poświęcił mu długą ironiczną dedykację w *Don Juanie*. Southey zapoczątkował wiktoriański kult bohaterów, rozwinęty następnie przez Thomasa Carlyle'a w jego dziele *On Hero, Hero Worship and the Heroic in History* (*O bohaterach, kulcie bohaterów i idei bohaterstwa w historii*, 1841). Disraeli, który zaczytywał się pismami Southeya i Carlyle'a, odkrył takiego bohatera historii w... samym sobie.

¹² Walter Scott (1771–1832) – szkocki powieściopisarz i poeta, żarliwy torys i anglofil. Stworzył gatunek powieści historycznej zwanej od jego nazwiska „walterskotowską”,

i ekonomista Jeremy Bentham (1748–1832), twórca teorii utylitaryzmu, oraz wydawca John Murray (1745–1793).

D'Israeli wydał opowieści o Bliskim Wschodzie, kilka biografii, w tym książki o życiu i panowaniu Karola I i Jakuba I, a także wiersze. Największą popularność przyniósł mu opublikowany anonimowo, w wieku 25 lat, tom zawierający feerię anegdot, szkiców i uwag na tematy literackie, oraz nie tylko, zatytułowany *Curiosities of Literature* (*Ciekawostki literackie*, 1791–1823, trzytomowe wydanie w 1824 roku). Ta niezwykła książka, świadcząca o nieprzeciętnej erudycji i szerokich zainteresowaniach literackich autora, cieszyła się niesłabnącą popularnością przez cały XIX wiek i nadal wznawiana jest od czasu do czasu przez wydawnictwa bibliofilskie¹³. Należała do ulubionych lektur lorda Byrona, który woził ją ze sobą po Europie i zaczytywał się w niej z wielką przyjemnością. Kolejne prace Isaaka D'Israeli – *A Dissertation on Anecdotes* (*Dysertacja o anegdotach*, 1793), *An Essay on the Literary Character* (*Esaj o postaci literackiej*, 1795), *Miscellanies; or, Literary Recreations* (*Miscelanea, albo rekreacje literackie*, 1796), *Romances* (*Romanse*, 1799), *Calamities of Authors* (*Katastrofy autorów*, 1812/3), *Quarrels of Authors* (*Kłótnie autorów*, 1814) – także chętnie czytano w pierwszej połowie XIX wieku. Za swoje osiągnięcia literackie Isaac D'Israeli otrzymał tytuł doktora honoris causa Uniwersytetu Oksfordzkiego. Warto podkreślić, że był on jednym z pierwszych historyków brytyjskich, którzy korzystali w swoich pracach ze źródeł pierwotnych, czyli z oryginalnych dokumentów. Jak pisał biograf Benjamin Disraeliego, Cecil Roth, Isaac „był najprawdopodobniej pierwszym europejskim Żydem od czasów Renesansu, jeśli pominiemy Moseś (Mojżesza) Mendelssohna w Niemczech (niewątpliwie sławniejszego, ale mniej popularnego), który osiągnął pierwszorzędną miejsce w Republice Literatury”¹⁴.

W roku 1802 Isaac poślubił Miriam (później zwaną Marią) Basevi (1774/5–1847), najmłodszą córkę włoskiego Żyda, który osiedlił się w Anglii nieco później niż jego ojciec. Małżeństwo wydało na świat pięcioro dzieci: córkę Sarę (nazywaną w domu „Sa”, 1802–1859), Benjamin (zwanego „Benem”

której charakterystyczną cechą był kult autentyzmu. Losy bohaterów ukazywał na szerokim tle społeczno-obyczajowym. Jego powieści, takie jak *Waverley* (1814), *Rob Roy* (1817), *Ivanhoe* (1820), mimo melodramatycznych efektów, konwencjonalnie potraktowanej psychologii postaci oraz braku problematyki społecznej, odznaczają się bogactwem opisów, swobodą narracji i na ogół wiarygodnością tła historyczno-obyczajowego. Disraeli był dobrze zaznajomiony z dziełami Scotta, które znajdowały się w bogatej bibliotece jego ojca Isaaka.

¹³ Pełny tytuł pierwszego wydania z roku 1791 podaje, że jest to zbiór ponad 270 esejów i ciekawostek literackich, składający się z anegdot, opisów postaci, szkiców oraz obserwacji literackich, krytycznych i historycznych, który w pełni zasługuje na miano „biblioteka w miniaturze”. Publikacja, ustawicznie uzupełniana i poprawiana, doczekała się aż 14 wydań, z których ostatnie ukazało się po śmierci Isaaka w 1849 roku. Benjamin opracował i oddał do druku, na krótko przed własną śmiercią, trzytomowe wydanie *Ciekawostek*.

¹⁴ Cecil Roth, *Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*, The Philosophical Library, New York 1952, s. 16.

lub „Dizzym”, 1804–1881), Naphtalego (urodzonego w 1807 roku i zmarłego w dzieciństwie), Rafaela („Ralpha”, 1809–1898) i Jacobusa („Jamesa” lub „Jema”, 1813–1868). Niewiele wiemy o matce Benjamina, która pozostaje zagadkową postacią. Wiadomo tylko, że była ciotką znanego architekta wiktoriańskiego George’a Basevi (1794–1845). W 1848 roku Benjamin opublikował biografię ojca, którego bardzo podziwiał, ale nie wspomina w niej o matce, ponieważ czuł do niej żal, że nie doceniła jego zdolności i troszczyła się bardziej o młodszych braci. Matka Disraelego, podobnie jak jej mąż, miała dość obojętny stosunek do judaizmu. Była całkowicie zasymilowaną Żydówką.

Dzieci D’Israelego otrzymały imiona zgodnie z żydowskimi zwyczajami, zaś wszyscy synowie zostali obrzezani. Jednakże, jeśli chodzi o religię, Isaac D’Israeli był prawdopodobnie jednym z pierwszych brytyjskich Żydów, którzy ujawnili nieortodoksyjne podejście do tradycyjnych żydowskich ceremonii. W 1813 roku Isaac został mianowany administratorem najstarszej w Anglii sefardyjskiej synagogi w Aldgate. Zaskoczony tą nominacją ojciec Benjamina uprzejmie odmówił, tłumacząc, że jego świecki styl życia oraz względna obojętność wobec żydowskich tradycji i ceremonii nie predestynuje go do takiej godności. Na początku XIX stulecia otwarte wyrażanie nielojalności wobec własnych przywódców religijnych było postrzegane jako całkowicie nie do przyjęcia. Rabin i rada starszych ukarali go grzywną w wysokości czterdziestu funtów, co było dość znaczną sumą na ów czas. Isaac odmówił zapłaty, twierdząc, że rabin nie miał w Anglii podstaw prawnych, aby wymierzyć mu taką karę. Spór toczył się przez kilka lat bez ostatecznego rozwiązania, prawdopodobnie dlatego, że Isaac nie chciał martwić swojego starego i pobożnego ojca jawnym odstępstwem od wiary przodków.

Ale w roku 1816, po śmierci ojca, Isaac formalnie zerwał z synagogą i zaczął sympatyzować z ruchem zreformowanego judaizmu, który narodził się w Niemczech na początku XIX wieku. Benjamin Jaffe twierdzi, że Isaac „jako oświecony intelektualista pod wpływem pism Woltera traktował judaizm jako osobliwość w życiu i literaturze”¹⁵. Z kolei Isaiah Berlin, w eseju na temat Marksa i Disraelego, opisuje Isaaka jako XVIII-wiecznego deistę, który nie jest ani szczególnie zadowolony ani niezadowolony z tego, że urodził się Żydem¹⁶. Prawdopodobnie Isaac traktował judaizm jako relikwiny dawnych, barbarzyńskich czasów. Talmud był dla niego zbiorem przesądów, sprzecznych opinii, fantazji i kazuistyki, a rabini – jak sądził – oszukiwali Żydów, utrzymując ich w niewoli dziwacznych obyczajów. Młody Benjamin niewątpliwie przejął wiele z poglądów ojca.

¹⁵ Benjamin Jaffe, *A Reassessment of Benjamin Disraeli’s Jewish Aspects*, „Transactions of the Jewish Historical Society of England”, vol. 27 (1978–1980), s. 116.

¹⁶ Isaiah Berlin, *Benjamin Disraeli, Karl Marx and the Search for Identity*, [w:] *Against the Current: Essays in the History of Ideas*, Hogarth Press, London 1979, s. 261–262. Zob. polski przekład: *Benjamin Disraeli, Karol Marks i poszukiwanie tożsamości*, [w:] *Pod prąd. Eseje z historii idei*, przekład T. Bieroń, Zysk i S-ka, Poznań 2002.

Za radą przyjaciela, historyka Sharona Turnera (1768–1847), Isaac zdecydował, aby wszystkie jego dzieci zostały ochrzczone w kościele anglikańskim św. Andrzeja w londyńskiej dzielnicy Holborn 31 lipca 1817 roku, gdyż uważał, że tylko pełna asymilacja umożliwi im spokojne życie w Anglii. Sam jednak nigdy nie wykazywał chęci przejścia z judaizmu na chrześcijaństwo. Nie uczestniczył jednak w ceremonii inauguracji Reformowanej Synagogi przy Berkeley Street w Londynie. Dowiadując się o chrzcie dzieci Isaaka, rabin Bevis Marks natychmiast oświadczył, że jest nieważny i do dnia dzisiejszego synagoga londyńska nigdy oficjalnie nie zaakceptowała odejścia Benjamina Disraelego od religii mojżeszowej. Przyjęcie chrztu wywarło niejednakowy wpływ na dzieci Isaaka D’Israelego. W tym czasie młodszy synowie Ralph i James liczyli osiem i cztery lata. Ich starszy brat Benjamin miał lat dwanaście i był wystarczająco duży, aby zrozumieć konsekwencje tego wydarzenia. Najstarsza siostra Sarah, która miała wówczas czternaście lat, niewątpliwie była najbardziej świadoma znaczenia chrztu. Z jej listów wynika, że nie była osobą nadmiernie religijną, ale dobrze rozumiała Benjamina, który poświęcał wiele uwagi swojej skomplikowanej sytuacji konwertyty. W późniejszych latach Disraeli uważał chrześcijaństwo za kontynuację judaizmu i próbował łączyć obie religie pod niejasnym sformułowaniem „zasady semickości” (Semitic principle). Disraeli, nie będąc człowiekiem religijnym, dość obojętnie traktował wiarę mojżeszową. Szczycił się natomiast pierwiastkiem duchowym judaizmu. Twierdził, że rasa żydowska góruje nad innymi rasami, czemu dał wyraz w swoich powieściach. Wbrew nadziejom, chrzest nie spowodował automatycznej akceptacji dzieci Isaaka D’Israelego przez społeczeństwo angielskie. Żydzi nadal byli wykluczeni z życia publicznego. Jednak młody Disraeli jako członek Kościoła anglikańskiego mógł myśleć o karierze politycznej, która wówczas była niedostępna dla wyznawców wiary mojżeszowej.

Mały Ben rozpoczął edukację w wieku około sześciu lat, w szkole w Islington prowadzonej przez pannę Roper. Następnie w latach 1813–1817 kontynuował naukę w szkole wielebnego Johna Potticany w Blackheath. Kolega szkolny Bena tak opisał małego Disraelego: „Pozwalał mi siedzieć obok siebie podczas przerw i opowiadał zabawne historie o rabusiarach w jaskiniach, ilustrując je szkicami ołówkiem, które ciągle wycierał, aby zrobić miejsce na nowe. Był zapalonym czytelnikiem, uwielbiał romanse i często siadaliśmy obok siebie, aby czytać te same książki”¹⁷.

Od jesieni 1817 do 1820 roku Ben pobierał naukę w innej szkole, zwanej Higham Hall, w Walthamstow, prowadzonej przez wielebnego doktora Eli Cogana, emerytowanego pastora Kościoła Unitariańskiego¹⁸, który cieszył się

¹⁷ William Flavelle Monypenny, *The Life of Benjamin Disraeli Earl of Beaconsfield*, vol. I, 1804–1837, The Macmillan Company, New York 1910, s. 19.

¹⁸ Unitarianizm (z łac. unitas – jedność), który odrzucał dogmat o Trójcy Świętej, uznając, że Bóg istnieje tylko w jednej osobie, cieszył się popularnością wśród wykształconych i liberalnych warstw społeczeństwa angielskiego, gdyż nie uznawał aksjomatów i opowiadał się za liberalizmem w kwestii problemów kultowych. Głosił stosowanie

reputacją uczonego, a którego poglądy teologiczne mógł podzielać sam Isaac D'Israeli. Kolegami Bena byli chłopcy z dość zamożnych, ale niczym nie wyróżniających się rodzin. Niektórzy z nich, podobnie jak Benjamin, pochodzili z rodzin asymilowanych. Kilku osiągnęło znaczące sukcesy naukowe, jak np. Samuel Sharpe (1799–1881), który został znanym egiptologiem, a jego młodszy brat Daniel (1806–1856) doczekał się godności prezesa Towarzystwa Geologicznego.

Wielebny Cogan nie był zachwycony postępami Bena w szkole. Narzekał, że nie mógł go nauczyć trybu łączącego *subjunctivum*, ani też nie potrafił go zainteresować kwestiami teologicznymi. Nie wiadomo dlaczego Ben nie uczęszczał do słynnej szkoły w Winchester, w której uczyli się jego dwaj młodszy bracia. Wprawdzie Higham Hall nie była poślednią instytucją edukacyjną, ale oczywiście nie mogła się równać ze szkołą w Winchester, chociaż jej dyrektor był człowiekiem oświeconym i dość liberalnym, dzięki czemu prócz lektury dzieł klasycznych Disraeli poznał tam także literaturę angielską. O jego doświadczeniach szkolnych możemy dowiedzieć się z dwóch wczesnych powieści – *Vivian Grey* i *Contarini Fleming*, które zawierają nieco zawołowane wątki autobiograficzne. Z lektury wynika, że młody Ben nie czuł się zbyt dobrze pośród kolegów, nad którymi górował nie tylko intelektem, ale także niezwykłą wrażliwością. Po zakończeniu nauki w drugorzędnych szkołach prywatnych Disraeli nie podjął studiów w Oksfordzie, ale kontynuował edukację w domu.

Tymczasem, odziedziczywszy dość pokaźną fortunę po ojcu, Isaac przeprowadził się z rodziną do większego domu pod numerem 6 Bloomsbury Square, w którym znalazł bardziej przestronne pomieszczenia na swoją olbrzymią bibliotekę. Młody Ben spędzał w niej codziennie wiele godzin. Poznał łacinę na tyle, że mógł bez trudu posługiwać się łacińskimi sentencjami, a dodatkowo udawał, że zna trochę grekę. Kiedy miał 17 lat, na okładce almanachu z roku 1821 zapisał cytata z Petrarke: „Pragnę być znany dla potomnych, ale jeżeli nie zdołam tego osiągnąć, niech będę znany moim czasem, a przynajmniej moim przyjaciółom”¹⁹. Uwielbiał czytać poezję. Jego ojciec obracał się w kręgu Byrona, a młody Disraeli podziwiał autora *Childe Harolda* nie tylko za jego niepospolity talent literacki, ale także za jego nieheteronormatywne zachowanie. Jak wykazemy, próbował go naśladować nie tylko stylem życia ekscentrycznego dandysa, ale także fascynując się Orientem i podążając jego śladami wokół Morza Śródziemnego do Grecji i Albanii.

Na wiosnę 1829 roku, ze względu na zdrowie najstarszego syna, a także żony, która często chorowała, Isaac zdecydował się wyprowadzić z rodziną

zasad miłości Boga i bliźniego oraz tolerancję religijną. Zwolennikami unitarianizmu byli wybitny chemik i filozof Joseph Priestley (1733–1804), wspomniany już Jeremy Bentham, pisarka Elizabeth Gaskell (1810–1865) i jej mąż William, oraz John Stuart Mill (1806–1873), ekonomista, filozof i logik, najwybitniejszy kontynuator doktryny Benthamów.

¹⁹ „I desire to be known to posterity; if I cannot succeed, may I be known to my own age, or at least to my friends”. Cyt. wg Dick Leonard, *The Great Rivalry: Disraeli and Gladstone. A Dual Biography*, I.B. Tauris & Co. Ltd., London and New York 2013, s. 22.

z niezdrowego Londynu do okazałego dworku Bradenham House niedaleko High Wycombe w hrabstwie Buckinghamshire. Był to niewątpliwie wielki akt poświęcenia Isaaka, który musiał zrezygnować z częstych odwiedzin w Czytelnicy Muzeum Brytyjskiego oraz z towarzystwa literatów londyńskich. Spędził w tej wiejskiej rezydencji ostatnie dwie dekady życia, a do Londynu udawał się tylko okazjonalnie.

Isaac był zwolennikiem asymilacji Żydów. W roku 1833 opublikował książkę pod tytułem *The Genius of Judaism* (*Geniusz judaizmu*), w której nawoływał, aby młodzież żydowską wychowywano w duchu europejskim, i aby Talmud był traktowany nie jako podręcznik wychowania, lecz osobliwość z dalekiej przeszłości. Kwestia żydowskiej asymilacji była żywo dyskutowana w XIX wieku w Anglii i innych krajach europejskich. Wielu Żydów porzucało tradycyjną żydowską społeczność i przyjmowało wartości nowoczesnej świeckiej kultury europejskiej. Ortodoksyjni Żydzi traktowali swoich zasymilowanych ziomków z przerażeniem i wręcz wrogością. Asymilacja stała się główną siłą dezintegracyjną w życiu Żydów europejskich od drugiej połowy XVIII wieku. Różne czynniki przyczyniły się do powstania tej sytuacji. Coraz więcej Żydów przyswoiło obyczaje społeczeństwa otwartego. Asymilacja zakładała, że Żydzi porzucą tradycyjne getto i wejdą w główny nurt społeczeństwa na równych prawach pod warunkiem zrzeczenia się żydowskiej tożsamości narodowej oraz autonomii sądowej. Proces asymilacji zapoczątkowali członkowie wyższych warstw społeczności żydowskiej. Opuszczając pozycje liderów w autonomicznej gminie żydowskiej, przyczyniali się do jej postępującego osłabienia. Żydowscy intelektualiści, którzy przyjęli wartości kultury oświeceniowej, uznawali coraz częściej tradycyjne wartości żydowskie za jałowe i prymitywne. Asymilowani Żydzi marzyli o ahistorycznym społeczeństwie racjonalistycznym, wolnym od dziedzictwa narodowego i religijnego. Przez niektórych wybitnych Żydów asymilacja traktowana była jako najkrótsza droga do osiągnięcia indywidualnego sukcesu w nowoczesnym społeczeństwie. Intelektualiści żydowscy, tacy jak między innymi wspomniany powyżej największy filozof żydowski wieku Oświecenia Moses (Mojżesz) Mendelssohn (1729–1786), chociaż nie sformułowali teorii asymilacji, propagowali zrównanie praw Żydów z ludnością nieżydowską. Córka Mendelssohna Dorothea przeszła najpierw na protestantyzm, a później na katolicyzm.

Isaac nigdy nie był osobą szczególnie towarzyską. Zajmowały go przede wszystkim książki, a życie rodzinne i towarzyskie miało dla niego drugorzędne znaczenie. Niemniej jednak lubił rozmawiać ze swoimi synami i córką o przeczytanych lekturach. Jego stosunek do żony Marii był tradycyjnie patriarchalny, ale pełen szacunku. Żadna kobieta nie mogła być lepszą gospodynią domową niż ona. Sprawowała absolutną władzę w sprawach domowych, odsuwając od męża wszelkie obowiązki związane z zakupami artykułów domowych, odzieży i żywności. Niemniej jednak Isaac odczuwał całkowity brak zainteresowania żony swoimi studiami bibliofilskimi. Na szczęście córka Sarah podzielała zainteresowania literackie ojca i to z nią mógł prowadzić długie domowe dysputy.

Już w dzieciństwie Sarah wykazała żywą inteligencję oraz umiejętność uczenia się. Każdy, kto ją poznał, dostrzegał, że jest bardzo utalentowana i mógł oczekiwać, iż wyrośnie na kobietę z dużymi ambicjami. Podczas gdy większość dziewcząt i chłopców w jej wieku pochłaniały zabawy, Sarah lubiła rozmawiać z ojcem o literaturze i historii. Pozostając w domu, aby służyć ojcu jako osobista sekretarka, uzyskała wykształcenie znacznie lepsze niż mogłaby kiedykolwiek otrzymać w najbardziej prestiżowych pensjach dla dziewcząt. Isaac D'Israeli powierzył jej opiekę nad swoimi rękopisami. Pochłonięta pracami domowymi oraz przepisywaniem tekstów ojca Sarah nigdy nie odegrała roli słynnej damy wiktoriańskich salonów, jak np. Hannah de Rothschild²⁰, a jej bliskie relacje z ojcem, mimo że stanowiły źródło wielkiej intelektualnej stymulacji w dzieciństwie i wczesnej młodości, okazały się być główną przeszkodą w osiągnięciu samodzielności w dorosłym życiu. Kariera literacka i polityczna Benjaminą stanie się później substytutem zaspokojenia jej osobistych sfrustrowanych nadziei i ambicji. Sarah żyła najpierw dla ojca, a później dla brata Benjaminą, który był tego w pełni świadomy. Kiedy wiosną 1868 roku po raz pierwszy został mianowany premierem, dziewięć lat po śmierci siostry, sir Philip Rose, bliski przyjaciel i doradca finansowy Disraeliego, zauważył z nostalgią: „Gdyby tylko siostra była świadkiem pańskiego triumfu, jakże byłaby szczęśliwa.” „Ach, biedna Sa!” – odpowiedział w zamyśleniu Disraeli – „straciliśmy naszą publiczność, straciliśmy naszą publiczność”²¹.

Benjamin miał dobre stosunki z ojcem. Bardzo go szanował i zawsze szukał jego aprobaty. Ojciec Disraeliego zainspirował syna uczuciami szacunku dla korony, historycznych instytucji Anglii, ziemiaństwa i kościoła państwowego, który był ważnym czynnikiem spójności narodowej. Należy jednak podkreślić, że Isaac nigdy jawnie nie odwzajemniał uczuć syna i miał bliższą więź z Sarą. Uważał, że synowie sami muszą zadbać o swoją przyszłość. W dorosłym życiu Benjamin nie skarżył się na stosunek ojca do siebie, jednak jako wrażliwe dziecko musiał z pewnością odczuwać brak zainteresowania jego edukacją. Podobnie było z matką. Niewiele zajmowała się wychowaniem najstarszego syna i chyba nawet nie doceniała jego wyjątkowej inteligencji. W liście do

²⁰ Hannah Primrose, hrabina Rosebery (1851–1890) – była córką barona Mayera de Rothschilda i wnuczką Nathana Mayera Rothschilda, który stworzył angielski oddział imperium bankowego Rothschildów. Odziedziczywszy ogromną fortunę ojca w 1874 roku, stała się najbogatszą kobietą w Wielkiej Brytanii. Poślubiła hrabiego Archibalda Rosebery, który był jednym z najbardziej znanych i cenionych arystokratów. Mimo że ich małżeństwo wywołało kontrowersje w konserwatywnych kręgach, umożliwiło jej ono wejście do najwyższych elit społeczeństwa oraz zostanie wpływową mecenską kultury i filantropką. Jej działalność charytatywna skierowana była głównie na wspieranie zdrowia publicznego oraz poprawę warunków życia i pracy żydowskich robotnic mieszkających w biedniejszych dzielnicach Londynu. Zmarła na dur brzuszny w 1890 roku, w wieku 39 lat, pozostawiając męża w rozpacz i pozbawiając go wsparcia w jego ambitnych planach politycznych.

²¹ „Ah, poor Sa! we've lost our audience, we've lost our audience”. Cyt. wg Blake, *Disraeli, op. cit.*, s. 425.

Johna Murraya określiła go jako „mądrygo, ale nie cudownego”²². Z niezrozumiałych względów młody Benjamin nie otrzymał odpowiedniego wykształcenia, na jakie zasługiwał. Mimo posiadanych środków ojciec nie posłał go do prestiżowej szkoły, ani na uniwersytet. Według informacji przekazanych przez Disraelego swojemu biografowi, ojciec planował posłanie go do *public school*, ale uległ argumentom matki, że chłopiec jest zbyt delikatny i może nie podołać surowej dyscyplinie panującej w tych szkołach. Być może matka obawiała się, że ze względu na swoje żydowskie pochodzenie i wygląd syn może być dyskryminowany. Disraeli miał niewątpliwie żal do rodziców, że nie uczył się w Winchester College, jednej z najlepszych szkół publicznych²³ w Anglii, która była kuźnią elit politycznych kraju. Gorycz była tym większa, że jego dwaj młodsi i mniej zdolni bracia odbyli naukę w tej instytucji.

W roku 1821, kiedy Ben nie osiągnął jeszcze 17 lat, ojciec wykupił mu, za stosunkowo wysoką kwotę 400 gwinei, prawo terminowania w firmie prawniczej Messrs. Swain, Stevens, Maples, Pearce and Hunt, która miała swoje biuro pod numerem 6 przy Frederick’s Place, Old Jewry, w pobliżu historycznej siedziby władz londyńskiego City zwanej Guildhall. Jeden z partnerów firmy, niejaki Thomas Maples, który był dobrym znajomym Isaaka, miał córkę na wydaniu i być może obaj ojcowie snuli plany matrymonialne dla swoich dzieci. Ben przyznał, że córka nie była bez zalet – zarówno fizycznych, jak i umysłowych – ale uczucie między nimi nigdy się nie narodziło. Rok po rozpoczęciu terminu w firmie prawniczej Benjamin zmienił pisownię swojego nazwiska z D’Israeli na Disraeli. Podobnie postąpiła Sarah i dwaj młodsi bracia. Jedynie ojciec i matka pozostali przy starej pisowni nazwiska. Disraeli przepracował w firmie prawniczej prawie cztery lata, ale nie wykazywał ani szczególnego zainteresowania, ani zaangażowania tym, co robi. W końcu pan Maples napisał do ojca Benjamina, że syn posiada zbyt wielki talent, aby marnował go w biurze solicitora i zasugerował terminowanie u baristera.

W Anglii nadal istnieją dwie główne kategorie prawników: baristerzy (*bar-risters*), którzy występują w sądzie, oraz solicitorzy (*solicitors*), którzy przygotowują sprawy procesowe dla baristerów. Aby zostać prawnikiem w czasach Disraelego, kandydat przez okres pięciu lat musiał odbyć praktykę u znanego adwokata. Ponadto był zobowiązany do uczestnictwa w pewnej liczbie wspólnych kolacji w jednej z korporacji prawników, które nosiły nazwy pochodzące od zajmowanych przez nich lokali – średniowiecznych karczm usytuowanych w pobliżu sądów, np. Lincoln’s Inn, Gray’s Inn, Inner Temple i Middle Temple. Następnie, jeśli został zatwierdzony przez starszych kolegów, mógł zostać adwokatem i występować w sądzie. Egzaminy nie były wymagane. Wspólne kolacje umożliwiały przyszłym członkom adwokatury wzajemne poznanie się i uczenie się zawodu od starszych kolegów. Jednak Disraeli nie był zadowolony z wyboru zawodu przez ojca, gdyż uświadomił sobie, że praca papierkowa nie

²² „(A) clever boy ... no prodigy”. Ibid., s. 14.

²³ W Anglii i Walii „szkoła publiczna” (*public school*) nie jest szkołą państwową lecz prywatną. Szkoła państwowa nazywa się *tuition-free school*.

zaspakaja jego własnych ambicji i aspiracji. Każdego dnia pryncypał dyktował mu sążniste pisma dla klientów, a kiedy pojawiali się w biurze, Ben z zainteresowaniem przysłuchiwał się prowadzonym tam rozmowom. Marzył o bardziej twórczym zawodzie, lecz nie żałował tych kilku lat spędzonych w firmie prawniczej, ponieważ – jak twierdził – dzięki pisaniu obfitej korespondencji nabył giętkości pióra oraz lepiej poznał naturę ludzką.

Młody Ben Disraeli dorastał w okresie Regencji, który charakteryzował się wyraźnym upadkiem obyczajów wśród wyższych sfer, zamiłowaniem do przepychu, rozrywki i hazardu. Od końca wojen napoleońskich do pierwszej połowy XIX wieku, kiedy utrwaliła się moralność epoki wiktoriańskiej, w wielu kręgach arystokracji angielskiej panowała tak duża swoboda obyczajów, że błędnie przy nich rewolucja obyczajowa lat dwudziestych i lat sześćdziesiątych XX wieku. Ściśle mówiąc Regencja, która w Wielkiej Brytanii oddzielała dwie wielkie epoki – gregoriańską i wiktoriańską – obejmowała okres od roku 1811, kiedy król Jerzy III został uznany za niezdolnego do sprawowania władzy ze względu na nieuleczalną chorobę psychiczną, a władzę Regenta objął jego syn książę Walii, koronowany po śmierci ojca w 1820 roku jako Jerzy IV. Jednak nazwa ta, pod względem społeczno-kulturowym, odnosi się do okresu dłuższego niż dekada formalnej Regencji i obejmuje lata od 1795 do 1837 roku (końcowy okres panowania Jerzego III oraz okres panowania jego synów: Jerzego IV – Księcia Regenta, a później króla – i Williama IV). Epoka Regencji znana jest nie tylko z ekstrawaganckiego stylu życia Jerzego IV i jego żony Karoliny Brunswickiej, ale także z kultu elegancji i pojawienia się nowych stylów w architekturze, malarstwie, literaturze oraz modzie. Nastąpiły w tym czasie wielkie przemiany społeczne, polityczne i gospodarcze. Toczyła się długotrwała wojna z Napoleonem. Wpływała ona nie tylko na politykę międzynarodową, ale także na gospodarkę i życie zwykłych ludzi zarówno na kontynencie, jak i w samej Wielkiej Brytanii. Pomimo wojny epoka Regencji była okresem wybitnych osiągnięć w dziedzinie kultury, sztuki i literatury, które kształtowały zmianę postaw i zachowań społecznych w Wielkiej Brytanii.

Jednym z największych mecenasów sztuki i architektury był sam Książę Regent. Zlecił budowę nowych obiektów architektonicznych, między innymi pięknego i egzotycznego Pawilonu Królewskiego (Royal Pavilion) w Brighton, w pełnym fantazji pseudoorientalnym stylu, a także Carlton House, pałacu w Londynie, będącego od 1783 roku przez kilkadziesiąt lat jego siedzibą. Zatrudniał słynnych architektów, takich jak Henry Holland i John Nash, którzy stworzyli styl neoklasycyzy w Wielkiej Brytanii. Wspierał wybitnych malarzy, między innymi Thomasa Lawrence’a, Johna Constable’a i Williama Turnera. W 1811 roku Książę Regent zlecił Nashowi zaprojektowanie w północno-zachodnim Londynie parku Regent, który otwarto dla mieszkańców Londynu w roku 1835 – początkowo tylko przez dwa dni w tygodniu, a później udostępniono go przez wszystkie dni. Jednak mimo tych zasług Jerzy IV był monarchą nielubianym przez poddanych. W okresie swojej regencji i po koronacji dał się poznać przede wszystkim z hulaszczego trybu życia wypełnionego hazardem oraz licznymi romansami.

Różnice między poszczególnymi warstwami społeczeństwa brytyjskiego były ogromne i stale narastały. Poglębiała je między innymi rewolucja przemysłowa, która dokonała głębokich zmian społecznych. Termin „rewolucja przemysłowa” został po raz pierwszy użyty przez historyka gospodarki Arnolda Toynbee (1852–1883) w pracy zatytułowanej *Lectures on the Industrial Revolution in England* (*Wykłady o rewolucji przemysłowej w Anglii*)²⁴. W serii wykładów opublikowanych pośmiertnie wprowadził on koncepcję pojedynczej, decydującej transformacji brytyjskiej gospodarki w latach 1760–1830. Opisana przez Toynbee’go rewolucja przemysłowa była dość złożonym procesem przejścia od gospodarki opartej na rolnictwie oraz produkcji chałupniczej bądź rzemieślniczej do mechanicznej produkcji fabrycznej na dużą skalę. Powszechna nędza klas niższych, a szczególnie tworzącej się klasy robotniczej, ostro kontrastowała z arystokratycznym blaskiem ludzi z kręgu Księcia Regenta i rosnącej grupy fabrykantów. Spis ludności z roku 1801 określił populację Wielkiej Brytanii na około trzynaście milionów, spośród których zaledwie 1% stanowiła arystokracja²⁵.

Nie ulega wątpliwości, że wynalazki techniczne były główną przyczyną sukcesu rewolucji przemysłowej. Przemysł włókienniczy został najpierw w pełni zmechanizowany. W roku 1733 John Kay wynalazł maszynę tkacką z szybko-bieżnym członkiem (flying shuttle), co spowodowało rewolucję w tkactwie. Około 1764 roku James Hargreaves wynalazł maszynę przędzalniczą, którą nazwał na cześć swojej córki „przędzącą Joasią” (spinning Jenny). Początkowo zastępowała ona pracę kilku osób. Około roku 1769 Richard Arkwright udoskonalił ją jednak, tworząc przędzarkę o napędzie wodnym, zwaną „ramą wodną” (water frame). Ta ostatnia mogła obracać na kołach ponad sto szpul bawełnianych. W roku 1779 Samuel Crompton połączył najlepsze cechy „przędzącej Joasi” i ramy wodnej, tworząc tzw. „wirującego muła” (spinning mule), który wytwarzał mocną i cienką przędzę odpowiednią dla każdego rodzaju tkaniny. Wszystkie te wynalazki przyczyniły się do rozwoju branży tekstylnej w Anglii. W 1786 roku duchowny Edmund Cartwright opatentował krosno mechaniczne (power loom), a w 1792 roku maszynę do wytwarzania przędzy chesankowej. Dzięki tym wynalazkom wydajność w tkactwie wzrosła aż 40-krotnie.

Wprowadzenie maszyn przędzalniczych i mechanicznych warsztatów tkackich doprowadziło do mechanizacji i rozkwitu przemysłu bawełnianego. Tania i masowa produkcja fabryczna spowodowała upadek przemysłu rękodzielniczego w Anglii, co wywołało protesty nie tylko wśród rękodzielników, ale także wśród robotników, którzy obawiali się utraty pracy na skutek postępującej

²⁴ Pełny tytuł brzmi: *Lectures on the Industrial Revolution In England: Popular Addresses, Notes and Other Fragments by the Late Arnold Toynbee. Together with a Short Memoir by B. Jowett*, Rivingtons, London 1884. Toynbee był stryjem Arnolda Josepha Toynbee (1889–1975), wybitnego historiozofa, autora dwunastotomowego dzieła *A Study of History* (*Studium historii*, 1934–1961).

²⁵ R.J. White, *Life in Regency England*, B.T. Batsford, London 1963, s. 3.

mechanizacji produkcji. W pierwszych dekadach rewolucji przemysłowej protesty te przybierały między innymi formę polegającą na „niszczeniu maszyn” (machine breaking).

Najsłynniejsze wczesne epizody niszczenia maszyn (zwłaszcza warsztatów tkackich) na przełomie XVIII i XIX wieku były wyrazem działalności ruchu luddystów, którego nazwa wywodziła się od legendarnego tkacza Neda Ludda, zwanego Generałem lub Królem. Luddyści niszczyli maszyny, gdyż widzieli w nich główną przyczynę niskich płac i zagrożenia bezrobociem. Pierwsze przypadki niszczenia warsztatów tkackich miały miejsce w Sheffield w roku 1760. Przyczyną rozruchów była obawa, że wprowadzane wówczas do przemysłu tkackiego maszyny doprowadzą do utraty pracy wolnych chałupników, rzemieślników i tkaczy. Eskalacja wystąpień luddystów nastąpiła w latach 1811–1813 – w hrabstwach Nottinghamshire, Yorkshire, Lancashire, Derbyshire i Leicestershire. Działania te spotkały się z represjami władz. Kilkunastu uczestników ruchu stracono, a wielu innych deportowano do Australii. Kolejne fale rozruchów wstrząsnęły krajem w latach 1816–1820, a ostatnie wystąpienia luddystów, zwane Swing Riots, miały miejsce na południu Anglii w latach trzydziestych XIX wieku. Luddystów oskarżano o próbę wywołowania rewolucji społecznej w Anglii. Mimo cechującego ich radykalizmu mieli oni jednak także zwolenników, szczególnie wśród nowego pokolenia romantyków, którzy sprzeciwiali się rewolucji przemysłowej. Lord Byron bronił ich w swojej inauguracyjnej mowie w Izbie Lordów, a słynną powieść Mary Shelley *Frankenstein* (1818) można odczytać jako traktat przeciw alienacji robotników w przemyśle, którzy stawali się częścią maszyny, tracąc wolność i możliwości twórcze. Charlotte Brontë uczyniła luddyckie zamieszki centralnym wydarzeniem w swojej powieści *Shirley* (1849).

Rewolucja przemysłowa objęła oczywiście także inne gałęzie przemysłu. W roku 1763 James Watt zmodernizował silnik parowy Thomasa Newcomena (1663–1729) z 1712 roku. W roku 1784 powstała pierwsza fabryka przędzalnicza, w której użyto silniki parowe Watta. Ponadto maszyny parowe Watta zaczęto stosować w górnictwie i hutnictwie, a następnie w kolejnictwie, po skonstruowaniu pierwszej lokomotywy parowej przez George’a Stephensa (1781–1848). Powstanie kolei żelaznej pozwoliło na połączenie regionów Wielkiej Brytanii siecią linii towarowych i pasażerskich, sprawiając, iż w latach 1825–1870 Anglia stała się najbardziej rozwiniętym gospodarczo krajem świata. Największym ośrodkiem przemysłu włókienniczego stał się Manchester, który na początku XIX wieku liczył niespełna 100 000 mieszkańców, a pół wieku później już około 400 000.

W pierwszych dwóch dekadach XIX wieku rewolucja przemysłowa wprowadziła nowe urządzenia technologiczne w drukarstwie. W 1814 roku zaczęto drukować za pomocą maszyny parowej wydawaną od 1785 roku w Londynie gazetę „The Daily Universal Register”, przemianowaną od roku 1788 roku na „The Times”. Dzięki tej metodzie można było wydrukować 1100 arkuszy na godzinę – nie zaś 200, jak wcześniej. Rozwój szybkiego druku doprowadził do publikacji bardzo popularnych i modnych powieści, tzw. powieści „srebrnego

widelca” („silver-fork novels”). Fabuła tych powieści, często umieszczana w czasach Regencji, opisywała elegancję i blask wyższych sfer społecznych. Szydercze określenie powieści mianem „srebrnego widelca” nawiązuje do artykułu Williama Hazlitta pt. *The Dandy School* (*Szkoła dandysów*) opublikowanego 18 listopada 1827 roku w gazecie „The Examiner”, w okresie największego rozkwitu gatunku. Hazlitt wyszydzał szczególnie wyidealizowane opisy z życia arystokracji, zwłaszcza że autorzy tych powieści wywodzili się w dużej mierze, podobnie jak sam Disraeli, z klasy średniej. Powieści „srebrnego widelca” pozwalały czytelnikom z klas niższych podziwiać opisy wytwornego świata wyższych sfer, które jednak mało miały wspólnego z rzeczywistością. Wkrótce Disraeli został jednym z najpopularniejszych autorów tego gatunku²⁶.

Na epokę Regencji przypadł również ożywiony rozwój poezji i prozy angielskiej. Tworzyli wtedy tacy wybitni poeci romantyczni jak William Wordsworth²⁷, Samuel Taylor Coleridge²⁸, Percy Bysshe Shelley²⁹, John Keats³⁰

²⁶ Oprócz samego Disraeliego popularnymi autorami powieści „srebrnego widelca” byli Robert Plumer Ward (1765–1846), Charlotte Bury (1775–1861), Sydney Owenson (lady Morgan, 1781?–1859), Caroline Lamb (1785–1828), Marguerite Gardiner hrabina Blessington (1789–1849), Catherine Gore (1798–1861), Theodore Hook (1788–1841), Edward Bulwer Lytton (1803–1873) i jego żona Rosina Bulwer Lytton (1801–1882).

²⁷ William Wordsworth (1770–1850) – jeden z „Poetów Jezior”, współautor, wraz Samuelem Taylorem Coleridgem, tomu poetyckiego *Lyrical Ballads* (*Ballady liryczne*, 1798). Wraz z Coleridgem i Robertem Southeyem zapoczątkował w angielskiej poezji nurt romantyzmu. Początkowo był entuzjastą rewolucji francuskiej, ale po napaści przez państwo francuskie na Republikę Szwajcarską oraz Holandię w 1798 roku Wordsworth ostatecznie stracił wiarę w ideały rewolucyjne i stawał się coraz bardziej radykalnym konserwatystą. Jako wyznawca skrajnego toryzmu sprzeciwiał się między innymi demokratyzacji angielskiego Parlamentu.

²⁸ Samuel Taylor Coleridge (1772–1834) – drugi „Poeta Jezior”, autor słynnego poematu konfesyjnego *Kubla Khan* i ballady romantycznej *The Rime of the Ancient Mariner* (*Rymy o sędziwym marynarzu*). Podobnie jak Wordsworth rozczarował się krwawymi rządami jakobinów we Francji oraz napaścią na bezbronną Szwajcarię i Holandię i został skrajnym konserwatystą. Swoje poglądy opisał w dziele *Biographia literaria* (1817). Coleridge ostrzegał przed niekontrolowanym uprzemysłowieniem i krytykował nieskrępowany wolny rynek, czym wywarł znaczący wpływ na społeczny konserwatyzm Disraeliego.

²⁹ Percy Bysshe Shelley (1792–1822) – poeta i dramaturg. Wraz z Byronem i Keatsem należał do drugiego pokolenia angielskich romantyków. Shelley głosił potrzebę wolności, sprawiedliwości i wolnej miłości, przeciwstawiał się religii i wszelkim konwencjom społecznym, które ograniczają pełną swobodę człowieka. Do jego najważniejszych dzieł należą poematy *Queen Mab* (1813), *Alastor, Or the Spirit of Solitude*, (*Alastor, czyli Duch samotności*, 1816), poemat liryczny *Prometheus Unbound* (*Prometeusz wyzwolony*, 1820) i *Ode to the West Wind* (*Oda do wiatru zachodniego*, 1819). Swoje poglądy ideowe i estetyczne zawarł w pamflecie *On the Necessity of Atheism* (*O konieczności ateizmu*, 1811) oraz w eseju *The Defence of Poetry* (*Obrona poezji*, 1821).

³⁰ John Keats (1795–1821) – najmłodszy przedstawiciel drugiego pokolenia angielskich romantyków. Obok Edmunda Spensera (1552–1599), autora między innymi *The Faerie Queene* (*Królowa Wieszczek*, 1590–1596), nazywany jest w Anglii „poetą poetów”. Do najbardziej znanych wierszy Keatsa należą *Endymion* (1817), *La Belle Dame sans Merci*

oraz idol Disraeliego – lord George Gordon Byron. Najślawniejszym wówczas autorem romansów historycznych był sir Walter Scott. W czasach Regencji publikowała anonimowo swoje powieści obyczajowe Jane Austen. Otrzymywały one na ogół dość przychylne opinie krytyków i cieszyły się popularnością wśród czytelników, chociaż nikt wówczas nie nazwałby autorki mistrzynią angielskiej prozy.

Pierwsze dwie dekady XIX wieku otworzyły nowy rozdział w dziejach mody męskiej. Strój męski coraz mniej mówił o pozycji społecznej swego właściciela. Nastąpił nieodwracalny proces demokratyzacji mody. W modnym towarzystwie brylował wówczas Beau Brummell³¹, słynny dandys, arbiter mody męskiej i przyjaciel Księcia Regenta, przyszłego króla Jerzego IV. Narzucił on nowy i prostszy kanon stroju mężczyzn pozbawiony ozdobnych dodatków, haftów i pajetek na rzecz doskonale stonowanych i na miarę skrojonych granatowych fraków z ogonem w jaskółkę. Bryczesy i pończochy z poprzedniej epoki zostały zastąpione pantalonami sięgającymi do połowy łydki, albo pełnej długości spodniami. Ponadto wytworni dżentelmeni zaczęli nosić proste, ciemne płaszcze, kolorowe kamizelki i przede wszystkim nieskazitelnie białe koszule z misternie wiązanymi krawatami. Najpopularniejszym nakryciem głowy był cylinder uszyty z filcu z dodatkiem sierści bobra. Elegancki mężczyzna nie nosił peruki. Powinien mieć naturalne krótkie lub średniej długości włosy. Brummell zalecał dbałość o higienę osobistą. Twierdził, że poranna toaleta (codzienne kąpiele i golenie) zabierała mu około dwóch godzin. Radził, aby buty czyścić szampanem. Uważał, że nie urodzenie, ale manieri i dbałość o siebie powinny stanowić o pozycji człowieka. Niewątpliwie, taka postawa mogła imponować młodemu Disraeliemu, który bardzo chciał dołączyć do grona modnej młodzieży Londynu, chociaż nie mógł legitymować się arystokratycznym pochodzeniem, ani znacznym majątkiem. Przepustką na salony stała się dlań literatura, no i oczywiście modny wygląd.

Młody Disraeli dość wcześnie podejmował próby literackie. Na początku 1824 roku napisał swoją pierwszą powieść, zatytułowaną *Aylmer Papillion*. W zamierzeniu młodego autora miała ona być współczesną satyrą polityczną. Benjamin oddał manuskrypt przyjacielowi ojca i wydawcy Johnowi Murrayowi, ale ten widocznie zlekceważył jego pierwsze próby literackie, ponieważ ociągał się z odpowiedzią, czy książka nadaje się do druku. Nie mogąc doczekać się opinii Murraya, Disraeli napisał do niego list z prośbą, aby powierzył manuskrypt płomieniom. Murray prawdopodobnie postąpił zgodnie z wolą początkującego autora, gdyż z manuskryptu zachowało się tylko kilka rozdziałów, które Disraeli pozostawił u siebie w domu w Bradenham. Cztery lata później wydał całkowicie przerobioną wersję tejże powieści u innego wydawcy.

(1819), *Ode on a Grecian Urn* (Oda do urny greckiej, 1819), *Ode on Melancholy* (Oda do melancholii, 1819), *Ode to a Nightingale* (Oda do słowika, 1819).

³¹ Beau Brummell (właśc. George Bryan Brummell, 1778–1840) – dandys, arbiter męskiej elegancji. Wykreował męski styl ubioru, który określa się mianem dandyzmu.

W roku 1821 dziewiętnastoletnia siostra Sarah zaręczyła się z o rok starszym Williamem Meredithem, studentem Brasenose College w Oksfordzie. Jego rodzice mieszkali w Nottingham Place na północny-wschód od Bloomsbury i byli długoletnimi przyjaciółmi rodziny D’Israeli. Meredith miał przed sobą wspaniałą karierę. Zdawał się być idealnym mężem dla swojej oblubienicy, posiadającej aspiracje intelektualne. Był również bliskim przyjacielem Benjamin.

Latem 1824 roku Ben wyruszył wraz z ojcem i narzeczoną siostry w pierwszą podróż edukacyjną po Europie, zwiedzając Belgię i Nadrenię. Podczas podróży po Renie odkrył swoje prawdziwe powołanie. W jego dzienniku czytamy: „Kiedy płynąłem po wodach tej magicznej rzeki, postanowiłem, że nie zostanę prawnikiem”³². Młody Disraeli miał zbyt wybujałą wyobraźnię i za dużo ciągnęło go do pióra. Przez sześć tygodni trójka podróżników zwiedziła miasta Flandrii, Holandii i zachodnich Niemiec, zapoznając się z zabytkami architektury i dziełami sztuki, o których słyszeli tylko z książek. Sarah oczywiście musiała pozostać w domu. Benjamin wyczuł rozczarowanie siostry i z każdego miasta pisał do niej długie listy, próbując dostarczyć jej bardzo szczegółowych i zabawnych wiadomości o miejscach, które zwiedził.

Po powrocie z podróży po Europie Isaac D’Israeli ponownie próbował zachęcić syna do kariery prawniczej, i jesienią roku 1824 młodego Bena wpisał na listę kandydatów na prawnika w korporacji Lincoln’s Inn w Holborn w pobliżu Muzeum Brytyjskiego. Jednak już w 1825 roku, wbrew zamiarom ojca, Ben porzucił pracę asystenta w firmie prawniczej w Londynie. Wprawdzie uczestniczył jeszcze w kilku korporacyjnych kolacjach, ale w roku 1831 ostatecznie wycofał swoje nazwisko z listy aplikantów. Znając swoje usposobienie, nie widział siebie w zawodzie prawnika. Później napisał, że ojciec nigdy go nie rozumiał, ani we wczesnym okresie życia, kiedy zrezygnował z kariery prawniczej, ani też, kiedy dostał się do Parlamentu.

W wieku niespełna 21 lat Disraeli zainteresował się giełdą i w roku 1825 spekulował na akcjach kanadyjskiego i południowoamerykańskiego górnictwa. Stracił jednak niemal cały swój kapitał (7000 funtów), a ponadto popadł w długi, które spłacał przez prawie trzydzieści lat. Po utracie pieniędzy wydanych na zakup akcji, Dizzy – tak zdrobniale nazywała go rodzina – próbował szczęścia jako literat i wydawca. W 1826 roku, w dzienniku „Star Chamber”, ogłasza satyryczny poemat *The Dunciad of To-day (Nowoczesna Dunciada)*. Utwór ten, nawiązujący do słynnego poematu heroicznego Alexandra Pope’a *The Dunciad (Dunciada)* oraz lorda Byrona *English Bards and Scotch Reviewers (Angielscy bardowie i szkoccy krytycy)*, nie zwrócił jednakże uwagi czytelników. Może dlatego, iż sam dziennik, wkrótce po ogłoszeniu poematu, przestał się ukazywać, a Disraeli wyparł się autorstwa utworu. Niemal w tym samym czasie Benjamin namówił przyjaciela ojca Johna Murraya, jednego z czołowych wydawców londyńskich, na utworzenie nowej konserwatywnej gazety pod

³² „I determined when descending those magical waters that I would not be a lawyer”. Cyt. wg Blake, *Disraeli, op. cit.*, s. 19–20.

tytułem „The Representative”. Miałaby ona być konkurencyjna wobec „Timesa”. Murray zapalił się do pomysłu i przeznaczył na to przedsięwzięcie aż 26 000 funtów. Disraeli zobowiązał się pokryć 1/4 tej kwoty. Szybko znalazł redaktorów i korespondentów – jednym z nich był zięć sir Waltera Scotta, John Gibson Lockhart³³ – oraz wynajął biuro w ekskluzywnej dzielnicy West Endu. Jednak już po pół roku gazeta zbankrutowała, wpędzając go w nowe długi.

Sfrustrowany i przygnębiony Ben nie wiedział, jak powinien dalej kształtować swoją karierę. Pomoc przyszła od Sary Austen, żony adwokata i przyjaciela ojca. Była ona kulturalną, błyskotliwą i ładną kobietą o zainteresowaniach literackich. Uczucie sympatii do przystojnego, przedwcześnie dojrzałego młodzieńca o pięknych kruczoczarnych włosach spowodowało, że poradziła Benowi, aby napisał książkę o swoich niefortunnych przygodach. On sam przyjął propozycję z entuzjazmem, ponieważ – jak mówił – wychował się w bibliotece ojca i znał wszystkie współczesne modne romanse. Ochoczo zabrał się do pracy i – nie mając jeszcze dwudziestu dwóch lat – osiągnął niemały sukces literacki efektownie napisaną powieścią salonową pt. *Vivian Grey*.

Ażeby oderwać się od problemów dnia codziennego, w sierpniu 1826 roku, Disraeli wybrał się w kolejną podróż po kontynencie, tym razem z zaprzyjaźnionym małżeństwem Austenów. Pierwszym celem podróży był Paryż, który zrobił na nim duże wrażenie. Następnie cała trójka udała się przez Dijon do Genewy, gdzie Disraeli poznał niejakiego Maurice, który wioził lorda Byrona łodzią po Jeziorze Genewskim podczas wielkiej burzy opisanej w trzeciej pieśni *Wędrówek Childe Harolda*. Disraeli uwielbiał zmarłego dwa lata wcześniej Byrona, a nawet czuł się jego duchowym spadkobiercą, kazał więc Maurice’owi wozić się łodzią niemal w każdą noc, słuchając z zapartym tchem opowieści o swoim idolu, które następnie przekazywał listownie ojcu.

Z Genewy Disraeli i Austenowie udali się nad włoskie jeziora, odwiedzając po drodze klasztor znajdujący się w pobliżu Wielkiej Przełęczy św. Bernarda, łączącej Szwajcarię z Włochami. Wielka Przełęcz Świętego Bernarda jest najwyższym punktem słynnego europejskiego szlaku pielgrzymkowego Via Francigena, liczącego około 1600 km, który prowadzi z Canterbury w Anglii do Rzymu i pokrywa się częściowo z rzymską drogą Gallów. Zwiedzenie tego miejsca niewątpliwie wywarło duże wrażenie na młodym Benie. We Włoszech Disraeli oraz małżeństwo Austenów odwiedzili Wenecję i pobliskie Cento, miasto rodzinne dziadka Benjamina, w którym nadal mieszkali potomkowie jego rodziny. Nie wiadomo jednak, czy ich tam poszukiwał. Następnie po zwiedzeniu Bolonii, Florencji, Pizy, Genui i Turynu podróżnicy powrócili przez Lyon i Paryż do Anglii. Koszty wyprawy poniesione przez Disraeliego wynosiły 151 funtów, co dzisiaj odpowiadałoby kwocie około 15 000 funtów. Warto tu dodać, że przeciętne roczne wynagrodzenie robotnika wynosiło w okresie

³³ John Gibson Lockhart (1794–1854) – szkocki pisarz i wydawca. Napisał, między innymi, biografię swojego teścia sir Waltera Scotta, którą uznano za drugą najlepszą biografię w języku angielskim po *The Life of Samuel Johnson* (*Życie Samuela Johnsona*, 1791) Jamesa Boswella.

Regencji około 20–30 funtów. Wydatki Jane Austen na ubrania i potrzeby osobiste nie przekraczały przykładowo kwoty 40 funtów rocznie. Otrzymywała ona od swoich braci regularny zasiłek w kwocie 50 funtów. Jej honorarium za publikację powieści *Sense and Sensibility* (*Rozważna i romantyczna*) wyniosło 140 funtów. Fikcyjna rodzina Bennetów z powieści *Pride and Prejudice* (*Duma i uprzedzenie*) potrzebowała około 2000 funtów rocznie na względnie wygodną, choć skromną, egzystencję. Dochód bohaterów powieści, kolejno pana Darcy'ego i pana Bingleya, sięgał 10 000 i 4000 funtów rocznie³⁴.

Podczas podróży kontynentalnej Disraeli ukończył pisanie drugiej części powieści *Vivian Grey*, za którą Colburn zapłacił mu z góry 500 funtów. Niestety, druga część przygód Viviana nie poruszyła tak czytelników jak część pierwsza. Po powrocie do domu młody autor znowu poczuł się całkowicie wyczerpany. Cierpiał na jakąś chorobę psychosomatyczną, która nękała go przez następne trzy lata. Ówczesna diagnoza stwierdzała chroniczne zapalenie opon mózgowych, chociaż dzisiaj lekarze określiliby jego stan zapewne jako ostrą depresję³⁵.

Benjamin przez następne dwanaście miesięcy mieszkał w nowym domu rodzicielskim na wsi. Próbował wrócić do zdrowia i pracy literackiej, a także być z dala od wierzycieli. Pod koniec roku poczuł się trochę lepiej, dzięki troskliwej opiece doktora Buckley'a Boltana, i ponownie zaczął snuć plany co do swojej przyszłej kariery. Jak zwykle miał dość ekstrawaganckie projekty. Pewnego razu wyjawiał ojcu, że chciałby zamieszkać na wsi i żyć jako obywatel ziemski, o ile uzyskałby jego aprobatę i finansowe wsparcie na zakup majątku. Innym razem zwierzył się mu, że nosi się z zamiarem napisania powieści o XII-wiecznym bohaterze żydowskim Davidzie Alroyu i, ażeby poznać lepiej bliskowschodnie realia, powinien wybrać się w długą podróż do Ziemi Świętej³⁶. Oczywiście i w tym przypadku liczył na wsparcie finansowe ojca. Isaac odniósł się jednak krytycznie do obu planów.

Nawet podczas choroby Benjamin kontynuował pracę twórczą. Napisał krótką powieść satyryczną *The Voyage of Captain Popanilla* (*Podróż kapitana Popanilla*), która ukazała się drukiem w 1828 roku, a następnie w roku 1830 – na krótko przed wyjazdem w Wielką Podróż wokół Morza Śródziemnego i do Ziemi Świętej – ukończył kolejną powieść „srebrnego widelca”, *The Young Duke* (*Młody Książe*). Po dużym sukcesie *Vivian Grey* liczył, że kolejny utwór tego typu przyniesie mu jeszcze większy rozgłos i pieniądze. Ale zanim poznamy jego wczesne powieści, prześledźmy Grand Tour młodego Disraeliego.

³⁴ <https://janeaustensworld.wordpress.com/category/money-in-regency/> (dostęp: lipiec 2019).

³⁵ Adam Kirsch, *Benjamin Disraeli*, Nextbook, Schocken Books, New York 2008, s. 79–80.

³⁶ O podróży do Ziemi Świętej piszę między innymi w następnym rozdziale, a o powieści o Davidzie Alroyu w rozdziale 3.

2

Grand Tour, 1830–1831

*Jak wszyscy wielcy podróżnicy, widziałem więcej niż pamiętam
i pamiętam więcej niż widziałem³⁷.
– Benjamin Disraeli*

Pod koniec 1829 roku Disraeli miał wciąż poważne problemy ze zdrowiem i brakowało mu pieniędzy. W celu uniknięcia konfrontacji z wierzycielami i poprawy stanu psychicznego, postanowił odbyć jeszcze jedną podróż, tym razem znacznie dłuższą, i wzorem niemal każdego angielskiego młodego dżentelmena opuścił Anglię na jakiś czas, aby udać się w Wielką Podróż, czyli Grand Tour, wokół basenu Morza Śródziemnego i na Bliski Wschód. Towarzyszył mu William Meredith oraz Tita, były osobisty kamerdyner lorda Byrona, który miał im służyć jako przewodnik.

Warto w tym miejscu przypomnieć tę postać. Giovanni Battista Falcieri (1798–1874), znany jako „Tita”, był gondolierem i właśnie w tym charakterze rozpoczął, w 1818 roku, służbę u Byrona, podczas jego pobytu w Wenecji. Później stał się osobistym sługą poety i z tego względu często pojawia się w korespondencji przyjaciół oraz znajomych Byrona. Byron miał umrzeć w 1824 roku w jego ramionach w Missolonghi w Grecji. Następnie Tita towarzyszył transportowi ciała swojego pana do Anglii. Po pogrzebie pozostał w Anglii i służył u przyjaciela Byrona Johna Cam Hobhouse’a³⁸, po czym ponownie udał się do Grecji, aby walczyć w wojnie o niepodległość. W 1828 roku Falcieri powrócił

³⁷ „Like all great travellers, I have seen more than I remember and remember more than I have seen”. Disraeli, *Vivian Grey*, Project Gutenberg, ks. VIII, rozdz. 4.

³⁸ John Cam Hobhouse, 1. baron Broughton (1786–1869) – polityk, członek stronnictwa wigów, minister w rządach lorda Greya, lorda Melbourne’a i lorda Johna Russella, zwolennik reformy parlamentarnej. Wykreował pojęcie „Lojalna Opozycja Jego Królewskiej Mości”.

do Anglii, a następnie przeszedł na służbę do Benjamin Disraeliego podczas jego podróży wokół wybrzeży Morza Śródziemnego. Po jej zakończeniu został zatrudniony jako służący przez Isaaka D'Israeli w Bradenham Manor w Buckinghamshire, gdzie przebywał w latach 1832–1848. Ojciec Benjamin był nieco zaskoczony wysokością wynagrodzenia, jakiego Tita zażądał za służbę, ale nie miał serca, aby z tego powodu odprawić gondoliera lorda Byrona. Po śmierci Isaaka Hobhouse załatwił mu posadę rządowego posłańca.

Podróż wschodnia Disraeliego trwała prawie 17 miesięcy, od czerwca 1830 do października 1831 roku. Na wiosnę 1830 roku, kiedy Benjamin przygotowywał się do Wielkiej Podróży, ponownie zapadł na tajemniczą chorobę. Nękały go gwałtowne bóle głowy i słabość kończyn, przez co często przykuty był do łóża. Miewał nawet okresy utraty wzroku. Nie ustalono fizycznej przyczyny tego zaburzenia. Mogło ono powstać na podłożu psychosomatycznym, ponieważ Benjamin doznał załamania nerwowego wywołanego przez splot niekorzystnych dla niego doświadczeń: utratę pieniędzy na akcjach i nieudaną próbę stworzenia niezależnej gazety. Wielka Podróż mogła oddalić od niego traumę spowodowaną fatalnymi inwestycjami finansowymi i przywrócić siły psychiczne. Skąd pograżony po uszy w długach Disraeli miał środki na sfinansowanie niewątpliwie dość kosztownej podróży? W jego życiu często pojawiali się ludzie, którzy chętnie udzielali mu pożyczek, a nawet ofiarowali darowizny. Pieniądze na Wielką Podróż pochodziły z pożyczki od zaprzyjaźnionego małżeństwa Austenów oraz z honorarium, które otrzymał za swoją najnowszą, jeszcze nieskończoną powieść *The Young Duke* (*Młody Książę*).

Tradycja wielkiej transkontynentalnej podróży edukacyjnej, nazwana przez Richarda Lasselsa³⁹ „Grand Tour”, zaczęła się w Anglii w czasach Odrodzenia i stanowiła końcową fazę formacji młodego arystokraty. W XVII i XVIII wieku angielscy panicze często spędzali od roku do dwóch lat podróżując po Europie, aby poszerzyć swoje horyzonty intelektualne, nabyć poloru i obycia, nawiązać stosunki towarzyskie, poznać nowy język, inną architekturę, geografię i kulturę. Później, szczególnie w dobie romantyzmu, młodzi ludzie odbywali taką podróż także dla medytacji, samodoskonalenia, poprawy zdrowia i relaksu psychofizycznego. Początkowo trasa Wielkiej Podróży obejmowała Francję, Niderlandy oraz zachodnie Niemcy. Później objęła Włochy i Grecję, a nawet zachodnie wybrzeże Morza Śródziemnego. Tradycję podróży edukacyjnej spopularyzował wielki poeta angielski John Milton, który w maju 1638 roku w towarzystwie służącego dokonał objazdu Francji i Włoch trwającego piętnaście miesięcy. Grand Tour osiągnął wysoki prestiż pod koniec XVIII stulecia, kiedy Dr Johnson głosił, że „człowiek, który nie był we Włoszech, jest zawsze świadomy własnej niższości, gdyż nie zobaczył tego, co powinien zobaczyć”⁴⁰.

³⁹ Określenie „The Grand Tour” po raz pierwszy pojawiło się w wydany w Paryżu w 1670 roku dziele Richarda Lasselsa *An Italian Voyage, Or, a Compleat Journey Through Italy*.

⁴⁰ „A man who has not been in Italy, is always conscious of an inferiority, from his not having seen what it is expected a man should see”. Cyt. wg James Boswell, *The Life*